

VÁCLAV DAVÍDEK

ZEMĚPIS PRAHY DO ROMÁNSKÉ VÝSTAVBY PRAŽSKÉHO HRADU

Utváření zemského povrchu historické Prahy i Prahy rozšířené v nynější velkoměstskou aglomeraci z moci člověka patří k největším antropogenním změnám, které můžeme u nás stopovat: Zde žijí lidé plynule usedle přes tisíc let, v celém státě nejintenzivněji; zde se i nejvíce zkoumalo a zkoumá, až to svádí k jednostrannosti; zde je nutno kriticky zvažovat skutečnosti věru místní od souběžné historie národní, kmenové, neboť sebeušlechtilější motivy nesmějí zavést od cesty za pravdou nebo aspoň pravděpodobností, která se kříží z poctivé konfrontace věd reálných (geologie, hydrologie) a společenských (archeologie, historie); z jejich pomezí — geologicko-historického — čerpá tato studie zeměpisněhistorická.

Počínajíc úpravami vodního režimu a terénního povrchu až k velikým změnám přírodního obrazu z moci člověka docházelo zde s výstavbou a koncentrací lidských sídel od drobných chýší až po největší hrad s nejmohutnějším opevněním kolem velechrámu, s důmyslným větvením systému cest na všechny světové strany, za cílevědomého budování velkolepého města k jeho postupnému rozložení po obou březích řeky, pod dvěma hrady. Regulace vod tekoucích i stojatých člověkem a účelné přemísťování zeminy měnily tvářnost území hlavního hradu země a státu a postupnou výstavbu města samotného „dotýkajícího se hvězd“ víc a výše; v některých dobách zvláště bouřlivě.

Naše doba vyspělé techniky skýtá ohromné možnosti v tvarování Země a zemí, včetně vodních děl; není třeba zvláštní předvídavosti k jistotě dohadu, že tvářnost pražského území se bude měnit z vůle člověka ještě převratněji právě v budoucnosti. Kupříkladu jen výstavba metra či podpovrchové dráhy v metropoli umožní zkoumat hydrologicko-geologické i archeologicko-historické základy soustavně a vícenásobně slibněji, než se mohlo dařit po celá století.

Tak dlouhou antropogenní historii jako Praha nemají ani Leningrad, Moskva, Varšava, Kodaň, Berlín, ale proti Praze těží ze starších kulturních základů Budapešť, Vídeň, Londýn, Paříž, Řím, nemluvíc o vzdálenějších velkoměstech a městech starověkých; kupř. Trója, Babylón, Samarkand, Lagaš skrývají v půdě svých městišť patero i desatero kulturních vrstev povahy nejen přírodní, ale výslovně antropogenní; tedy suprapozice z dávnověku — proti naší Praze — starší a složitější. Každá metropol má své vlastní kořeny; tu se pokouším nastínit zeměpisněhistorické počátky metropole české a do značné míry i západoslovanské, kolem 10. století.

Studie má uvozovat příští geograficko-historické snahy o dokreslení antropogenního vývoje pražského území a města s okolím ve sledu tisíciletého vývoje, od vrcholného středověku románsko-gotického do přítomnosti; směrem k přítomnosti ovšem pramenů přibývá.

1. Prvotní základy hydro-geologické, antropo-archeologické a geo-topografické

Geologové s hydrology načrtli prvopočáteční, dávno předhistorickou tvářnost území naší Prahy. Až *čtvrtohory vtiskly základní rysy Pražské kotlině*. Charakte-

ristickými znaky území jsou denudační plošiny i hřbety a strukturální suky z odolnějších hornin. Údolí řeky se vyznačuje desaterem stupňů různověkových teras (Záruba, s. 23). Vcelku je pražská kotlina mladým plodem asi jednoho miliónletí v třímiliardovém životě naší Země.

V takové vývoje kratičké vrstvě se snaží zeměpisci a posléze historikové vysledovat změny v odvodňování a tvarování krajiny; v časové vrstvičce ještě slabší a nejvrchnější začal o těchto změnách a úpravách spolupracovat i člověk. Za té lidské součinnosti příroda stále svými zákony, tedy nadřazeně a nejsilněji, po svém určuje poměry vod, souše, podnebí atd. Zatímco poloha prvotní Prahy — tj. Hradu pražského — je nadvýšena nad 250 m n. m., jádro o něco pozdějšího města středověkého leží pod 200 m n. m., na dně nejnižších stupňů údolních teras (maninské). Proto geomorfologové právem označují pražské území za výtvarné dílo Vltavy.

Geologicko-geografické podmínky dávají pochopit další výklady antropogenní a archeologicko-historické. Pokud by vodní proudy samy s sebou nevzaly odněkud z jihu kulturní předměty a zcela náhodně je neuložily v širokém dně tehdejšího řečiště, *nemůžeme předpokládat pod vrstevnicí 200 m n. m. žádné bydliště nebo jinou stopu kulturní činnosti člověka v nejstarších dobách kultury kamenné a kovové*. V širé oblasti pozdějšího Pražska se vyskytl — pokud je známo — nejstarší člověk pleistocenní v příslušně vzdálených a vyvýšených polohách nad hladinou Vltavy nejbližší v bývalé cihelně na Jenerálce poblíž Šáreckého údolí a ve Svato-prokopské jeskyni u Hlubočep (zničené lámáním kamene v osmdesátých letech 19. století); ve vzdálenějším okolí až v Koněpruských jeskyních a v jeskyni nad Kačákem u Berouna, vesměs ve vápencových útvech. Nejstarší archeologické nálezy z časů před 10 000 lety patřily lovcům v okrajovém zázemí (Liboc, Břevnov, Jinonice), nápadně na hranicích západních, protože vyvýšených a suchých.

Za klesající vodou sestupovala květena i zvířena, a za ní přicházel člověk-lovec, pastevec a rolník. Kolem r. 3000 př. n. l., tj. v mladší době kamenné se objevují zemědělci — snad ještě polonomádi — zatím stále jen za obvodem Velké Prahy, totiž od západu v Šáreckém údolí, Veleslavíně, Vokovicích a Motole. Tímto směrem o tisíciletí později postoupili jiní osídlenci až na území nynějších Hradčan, bezpečně vyvýšeném nad dravou Vltavou. Z východní strany dospěli osídlenci jen do prostoru horních Vinohrad. Lidé osidlovali méně či více trvale hlavně návrší, tu nad Šárkou, onde nad Zlíchovem či až u Hostivaře; ani lid zvoncových pohárů nesestoupil do bezprostřední blízkosti prudké řeky, zrádných jezer, tůní, struh, bažin v kotlině stále málo vlidné. *Leda až v laténské kultuře keltské, vyznačující se mimo jiná řemesla také kovářstvím, je možno předpokládat obecně, že z technologických důvodů osídlení sestoupilo blíže k vodám*. Pro „existenci železářství nebo kovářských řemesel a dílen ve starší době před 10. stol. anebo ze začátku 10. stol. nejsou v pražské oblasti žádné archeologické prameny“ (Borkovský s. 38). Zmíněné stopy předhistorických a starověkých lidí — nelze říci: osídlení — jsou náhodné, z různých věků, překrývaly se, aniž by souvisely vývoje mezi sebou a tím méně se vznikem Prahy. Výslovně to platí o výšinách a údolí Šárky i o Zámkách na pravém břehu z doby nejen mladší kamenné, ale i starohradištní a slovanské.

V předhistorických a raně historických dobách Vltava dotvářela nové podoby svého koryta i poríčí v souladu s konfigurací dna a břehů; spolurozhodovala i odolnost horninových suků a jiné překážky, třeba náhodné, konečně nastavované člověkem (jezy). Pro trvalé osídlení nutná souše, pevná a bezpečná, narůstávala z odvodňovaného povodí a z naplavovaných ostrovů.

V historické topografii Prahy rozlišujeme dvě nestejně dlouhé etapy.

I. *Geohistoricky nejdávnější a nejdelší je doba, v níž bylo naplavováno území podél Vltavy při levém břehu ve veliké části nynějšího Smíchova přes Kampu až po Klárov; a v ploše ještě větší na pravém břehu pás území — pomíneme-li Podolí a jižnější končiny — od ústí Botiče směrem k Perštýnu a ještě šíře a severněji ke klášterství bl. Anežky České. Ostatně právě na dně těchto naplavenin podnes nejniže se táhnou středověké ulice Na zábradlí, Náprstkova, Boršov, Betlémská, Divadelní aj. Teprve východněji situovaná polovina pozdějšího Starého Města pražského leží výše a v poloze nad maninskou terasou bylo založeno až později (v r. 1348) Nové Město pražské. Proto za mimořádných záplav ve středověku, ne-li ještě později, mohly pronikávat vody Vltavy do níže položeného nitra Starého Města.*

II. *Středověcí Pražané proto od prvopočátku sídlení podhradního a zvláště pravobřežního museli budovat hráze i hradby především v místech přírodních zářezů řečiště; Vltava se zalévala v místech nynějšího Národního divadla, o málo severněji u paty pozdějších mostů (Juditina, nyní Karlova), široce se rozlévala a tím bývala mělkí kolem nynějších ostrovů Štvanice a ostatních; a ovšem i jinde v Podskalí, Podolí a onde v užších zátokách i při levém břehu řeky.*

Celkem život Pražanů ve středověku románském a gotickém byl spjat s Vltavou více než koncem středověku a v novověku, kdy velká náměstí vysunula těžiště života města od Vltavy. Přírodní nespoutanost řeky zřejmě tu převládala nad jinými urbanistickými zřetely lidí; středověcí Pražané se odvrátili i od kouzla stříbropěnné osy narůstajícího trojměstí do bezpečí — před Vltavou.

2. Geologicko-historická hydrografie území

Pleistocenní toky klesaly od olšanské pláně níže, ukládajíce mj. mocné vrstvy písku a šterku mj. na přístím městišti Starého i Nového Města, od ulice Myslíkovy, Dlouhé třídy a nádraží Střed k Vltavě. Skalní podklad tu bývá v úrovni 180—182 m, povrch náplavů dosahuje až ke kótě 196; jsou tedy náplavy mocné 10—14 m. Holocenní náplavy vyznačují původní úroveň nivy vltavského údolí, před pozdějším vzduťm řeky jazy (od 13. stol.; zdvihly vodu u Podskalí a Smíchova asi o 2 m). Od středověku se zvýšil povrch uvnitř města násypy popela a ostatního materiálu, s výjimkou severního cípu Střeleckého ostrova a nižších poloh Královské obory; nyní jsou násypy na Starém Městě vysoké přes 5 m, takže neznatelně přecházejí do polohy vyšších stupňů terasy; v Podskalí a pod Morání dosahují mocnosti přes 4 m.

Soudíc podle jména již raně středověkého, bývala Vltava hltavá — takový slovanský výklad bývá podáván, prvně od V. Hájka (řeka má jmenovce po Slovanech nad Krušnými horami), čili dravá — z germánského „Wiltahwa“, podle názoru jiných. Jak je patrné, výklad názvu naší řeky zůstává nejistý. Aniž bychom mysleli na doby geohistorické, nepochybujeme představou, že ještě v 10. století to bývala řeka hltavá a dravá po větší část roku; neboť její prameny se napájívaly v podstatně hlubších hvozdech Šumavy a celých jižních, jihozápadních a jihovýchodních Čech dotud ještě lesnatějších. Její přirozená hladina — nyní v Praze průměrně 185 m n. m. — bývala vyšší a tedy pro sídlení v poříčí nebezpečnější.

Na svém toku územím Prahy Vltava nikde nemívala prahy (od nich totiž bývalo vykládáno jméno Prahy, mylně). Významný práh nebýval ani při vtoku drobné Brusnice do Vltavy pod potomním Hradem, prahy nebývaly ani mezi Zlichovem a Dvorci (ani vzduťí hladiny jazy by je nemělo překrýt). V historické době mohli lidé ve Vltavě nacházet *jenom brody* v relativně mělkých místech největšího rozlévání řeky. Takové hlavní brody bývaly v holešovickém meandru

přes Štvanici, kde málo určitý břeh vytvářel dokonce několik ramen. Pozůstatkem jednoho vltavského ramene v Karlíně býval název ulice „Na rameni vltavském“ (z let 1859—1911), nyní zvané „U slepého ramene“. Asi až o něco později nabyly na významu další brody u bývalé Železné lávky a poblíž (pozdějšího) Karlova mostu, neboť v obou místech jsou břehy zvláště nízké posud.

První velký *přístav* či přivoz býval snad již na sklonku 10. století v podskalské Výtoni; její jméno pochází od vytínání desátků plaveného dříví jako cla; vyvinul se tu dřevný trh pro Prahu. Druhý přístav již pražský vznikl (později) na Starém Městě v ulici Divadelní či Betlémské. Podobně na levém břehu přistávaly vory proti Podskalí v ulici nazývané donedávna „U vorového přístavu“ (nyní Vl. Vančury) a „Na bělidle“; a na Malé Straně u ulice Říčové a u zmíněné Železné (Řetězové) lávky.

V pražském úseku, tak málo vhodně tvarovaném pro koryta vodních přítoků, přijímá Vltava jen malé přítoky. Drobnější potůčky a struhy už zanikly ve velkoměstské navigaci, kanalizaci a urbanizaci původní přírody. Zprava přitékávaly a tekou potoky větší; nejznámějším je *Botič*, pramenící u Radějovic. Měl koryto poměrně velmi měnlivé, rozmanitě nabývající na objemu čili bobtnající; odtud nejpravděpodobněji jeho jedinečné jméno, psané poprvé r. 1186 Botiz. Ústíval do Vltavy o něco severněji, ústí bylo přeloženo v minulém století při úpravě navigace a při stavbě železničního mostu. Patrně Botiče se týká zpráva z r. 1420 o Mikulášovi z Husi, který se zranil v Psárech pod Vyšehradem při přejezdu přes potok — zpráva naznačuje tehdejší přírodní neupravenost potočiště (řечиště). Severněji se vlévá do Vltavy o něco menší *Rokytká*; její prameny vytékají za Říčany. Jméno prozrazuje břehy a koryto zarostlé rokytím. Také její tok a břehy byly zregulovány; ještě r. 1945 táhlo se pobřeží Rokytky místy nynějšího Elsnicova náměstí, potom byl potok zakryt a upravena zde ulice. Z levé strany spěly a spějí do Vltavy v Praze jenom potůčky. *Hlubočepský potok* vytéká z káňonu, jeho praménky tryskají od Řeporyj. Dále na severu o něco silnější potok ze skalnaté Šárky, zvaný nyní *Šáreckým*, přitéká až od Břve. Potok Brusnice obtékával Pražský hrad na severu. Nesl jméno asi od obrušování opukových břehů; zanikl v městské kanalizaci.

Do Vltavy spěly ještě drobnější toky (kupř. z nynější Benátské ulice, z Tůně, z Rybníčku) a občasné struhy s povrchovými i podzemními vodami. *Podzemní vody* vyvěrávaly na povrch samy, časem i pomocí člověka. Vzhledem k postupu osidlování pražského území začínali tu lidé hledat vodu v místech nejméně k ní dostupných, nejméně vodnatých. Zárodek pražského sídlení, Pražský hrad měl hned od svého počátku veliké obtíže se zajišťováním pitné vody; do značné míry to platívalo také o dalších sídlech v náhorním sousedství, s výjimkou ojedinelého výskytu pramenů ze spodních vod terasových, z base peruckých pískovců bělohorské křídové tabule. Nejstarší známý hradní vodovod z let 1540—1573 jímával vodu čtyřmi štolami mezi Veleslavínem a Libocí (až později od Břve); z této strany bývaly zásobeny také Hradčany a podhradní Malá Strana. Když se počátkem novověku odvážili hloubit na III. nádvoří tzv. Rudolfovu studnu, kopalí trpělivě až do 67,4 m (patrně přes 250 stop) ve světlosti 2,6 m (kolem 10 stop); a přesto pramen puklinové vody dává pouze 0,08 l/s, což je vysvětlitelné malou propustností ordovických břidlic. Až o něco později výjimečně z base dejvické terasy vyvěrával zdroj pitné vody silný 5,2 l/s „Ve struhách“ v Dejvících a v Bubenči; spodní vody tu dosahují úrovně kóty 206—209.

Naproti tomu polohy pravobřežní bývaly vždy vodnatější spodními vodami terasovými. Nejznámější je Jizerka v Michli, zdroj nejstaršího vodovodu vedeného v 1. polovině 14. stol. na Vyšehrad. Téhož původu ze spodní úrovně pankrácké

pláně jsou mnohé písky v polohách 229—230 m, z nichž vytékaly a tekou prameny kupříkladu v úbočí vyšehradského hřbetu na jih (tzv. Libušina studánka nad Podolím) i na sever; nebo do vinohradského tunelu. Z terasových vod býval napájen také Zlatý potok, tekoucí od Pankráce do Vltavy; v husitských časech na něm stávaly tři rybníky, jež se staly svými močidly osudnými nejvíce moravským pánům v Zikmundově vojtě 1. XI. 1420 v bitvě o Vyšehrad; zanikly. — Podobně z vinohradské terasy pramenily spodní vody tekoucí k Václavskému náměstí; spěly vlevo k Vltavě, která se svým rozšířeným korytem zakrojovala vstříc takové struze, někam k Perštýnu. Ještě na plánu z r. 1610 spatřujeme zakresleny prameny v příkopu mezi Žitnou a Slepou branou, vydatně napájely dřevěný vodovod (Záruba, s. 42); byly zrušeny až před stoletím kanalizačními řady a nejvíce proražením vinohradského tunelu po r. 1870. Terasového původu bývaly prameny též pod Karlovým náměstím, které ze šterků zajišťovaly vodou u kostela sv. Václava známé Svatováclavské lázně na Zderaze; historické prameny je připomínají již od 14. století, bývaly as v hospodářské souvislosti se vznikem knížecího dvorce, který tu u Vltavy stával v raném středověku. Drabovské křemence zadržovaly podzemní vody, jež jen někde vyvěraly na povrch; kupř. Na rybníčku na Novém Městě a v tůních v nynější Novomlýnské ulici (doložitelně od 15. do 18. století). O dalších vodních polohách svědčí pomístní názvy, např. na Starém Městě za Klementinem stával kostel P. Marie Na louži, jižněji byla zvána ulice Na struze podle dotčeného potoka tekoucího od Karlova náměstí. (Název „Na louži“ je patrně starší, třebaže se shledáváme také s názvem „Na lůži“ ve smyslu lože-kolébky; „Die ehemalige Pfarrkirche unter dem Namen der Marien Geburt oder insgemein Marie an der Wiege, Panny Marie na Lůži, ad cunas Marianas, vor Zeiten auch Panny Marie na Louži, ad Lacum“ píše Schaller III., s. 78.) Směrem k východu vlhké půdy ubývaly (ale až v Záběhlicích nová ulice byla pojmenována zřejmě pomístně Nad slatinami, nyní Na vino-braní). U posledních lokalit šlo již také o povrchové vody.

Podzemní i povrchové vody zaplavovaly další přírodní brázdou od pozdějšího Vítkova, končící přirozeným hlubokým úvalem v nynější Revoluční třídě; také sem se opačným směrem rozlévala povodňová voda z Vltavy. Ze spodních terasových vod býval napájen na Olšanském náměstí starý rybník, na východním konci údolí vystupovalo několik stálých pramenů v poloze zvané příznačně V jezerách. Blíže k Vltavě jsou studny mělčí než na Karlově náměstí nebo na Václavském náměstí, neboť prameny v blízkosti řeky jsou napájeny také poričními vodami i vzdutou říční vodou. Její hladina kolísá a s tím souvisí vydatnost pramenů. Vodního pásu opevnění Starého Města v gotickém středověku dosáhli prokopáním příkopu mezi oběma zálivy Vltavy, přibližně od nynějšího Obecního domu k Perštýnu; příkopy byly napájeny s obou stran z Vltavy (od nynějšího Národního divadla a od nynější kavárny Vltavy) a uprostřed příkopů povrchovými vodami směřujícími od vinohradských teras k tzv. Můstku, rozlévajícemi se na obě strany.

Mimořádně *nejvyšší stavy vody* na Vltavě byly podle záznamů hydrografů na staroměstském vodočtu (s normálem na kótě 185,80) v roce 1845 +515 a v roce 1890 +475, ale trvaly jenom dva dny; na Kampě dosáhla vzdutá voda výšky r. 1845 dokonce 191,37 m, roku 1890 aspoň 190,60 m. Starší záznamy jsou obecnější: V září r. 1118 stoupla Vltava 6 loket nad podlahu tehdejšího Juditina mostu (ta podlaha bývala níže než úroveň nynějšího mostu Karlova), zatímco jindy ji sotva dosahovala (voda tedy stoupla o 20 stop, tj. skoro o 6 m nad normál). Také 15. března r. 1141 vystoupením z břehů způsobila Vltava nesmírné škody; r. 1273 vylitá voda dosahovala až ke kostelu sv. Mikuláše na Starém Městě; r. 1342 v únoru se zřítily mosty v Praze (a v Drážďanech).

Hydrografické podmínky člověk dotvářel. V 10. století se tu ještě nikde ani rybníky neleskly, ani ze studní nečerpána voda. I vodní síly se začalo užívat k pohonu až později, mlýny byly budovány zprvu na lodích, od 13. století byly stavěny na pobřežích a náhonech. Teprve v raném novověku prorazili v nejpříhodnějších místech pod letenskými stráněmi tunel, tzv. Rudolfovu štolu, odvádějící vltavskou vodu přímo do Královské obory s jejími vodními nádržemi umělými i přírodními. Doba zcela nová dovedla do velkoměstské Prahy další nezbytnou vodu hlavně pitnou od severu vodovodem z Jizery, od Káraného, a buduje se přívod další vody od jihu, ze Želivky. Opačně z moderní Prahy jsou odváděny znečištěné vody uměle pod zemí kanalizačními řadami; některé, kupříkladu v okolí dolního Václavského náměstí, pocházejí již z konce středověku. Kanalizace usměrňuje, tj. zneškodňuje také mnohou povrchovou vodu. Ale tyto úpravy jsou velice vzdáleny hydrografii pražského území v 10. století, kdy tu proudily stálé i nestálé vody mnohem volněji, — o to více se jí Pražané před tisíciletím museli obávat.

3. Morfologie území

Geologicky je skalní podklad Prahy různého stáří; kupř. *stáří hornin vyše-hradské skály se odhaduje na 300 miliónů let*; morfologicky je skála ovšem mladší. Na povrch vystupuje nejstaršími vrstvami šareckými zvláště v hoře Vítkově i v Bubenci; skalecké křemence tvoří hřbet Vítkova, kdežto dobrotivské břidlice utářely skalní stupně Moráně, Karlova náměstí i levobřežní polohy, drabovské křemence se táhnou v pruhu od Karlova náměstí k vinohradským sadům a letenské břidlice tvoří kromě Letné i svahy Vyšehradu a Vinohrad. Petřín má svahy pokryty sutěmi břidlic a křemenců. Pražský hrad má podklad ze zahořanských břidlic s křemencovými žilami. Pokryvné útvary šterkopískové se ukládaly na všech terasách až do údolních niv na obou březích. Geologické sondy opravují jako mylný názor historiků, že na Karlově náměstí vystupovaly křemencové skály. Ve skutečnosti jsou tu výhradně dobrotivské břidlice (omyl byl zavinen nepřesností obrázků; Záruba, s. 51). Geologové dokázali i to, kudy tekla pleistocenní „Rokytky“, nanesla písky a šterky do výše až 11 m a potom si prorazila koryto v místě nynější Rokytky.

Z hlediska morfologie strmý val západní strany pražského území vystupuje nápadně několika kopci, vrchy a výšinami. Nejvyšším bodem je vrchol zalesněného *Petřína*, 318,1 m n. m., málo níže hledí *Strahov* v sedle, 295,9 m n. m., kdežto Pražský hrad dominuje výškou nádvoří 257,9 m n. m.; z dalších levobřežních vrchů dosahují výšky na jihu *Dívčí hrady* 306,0 m n. m. a na severu *Baba* 267,7 m n. m. Na pravém břehu bezprostředně u řeky není podobných vrcholů; leda nejjihněji vystupují *Kavčí hory* do výšky 261,9 m n. m. a *Vyšehrad* 230,8 m n. m. Severněji se prostírá mírně skloněná rovina, takže od řeky je poměrně vzdálen *Vítkov* vysoký 265,6 m n. m., a ještě vzdálenějším od Pražského hradu a od řeky Vltavy je na severovýchodě vystupující *Ládví*, 359,9 m n. m., tedy výše než Petřín. Připomeňme, že nadmořská výška toku Vltavy je při vtoku Berounky 189 m a po průtoku celou Prahou k severu klesá do nadmořské výšky 175 m u přívozu v Roztokách.

Podél řeky i kolmo k ní a mezi terénními vlnami se různými směry táhnou větší a menší přirozené úvaly, *podmínky cest* a pěšin; myslíme nejvíce na jejich směry, neboť cesty samy mohly být podle měnlivých okolností posouvány. V historické době člověk navíc prokopával úvozy, upravil cesty vodní i suchozemské ku Praze, z Prahy, po území vlastní Prahy. Cesty a pozdější ulice souhlasně s povrchem zastavovaného území rýsovaly půdorys příštího města. Antropogenní faktor působí stále, při postupné intenzifikaci dopravy dochází k dalšímu dovtváření cest, atd. Se západními končinami kmenových Čech Pražský hrad spojovaly ony pohodlné, totiž rovinné cesty od severozápadu (od Levého Hradce

i od Budče tzv. Velká cesta, lat. Magna via), od západu (od pozdějších krajských středisek Slaného a Rakovníka) a od jihozápadu (spojení na starý Tetín u Berouna a k pozdějšímu Karlštejnu). Po založení Pražského hradu se cesty spojovaly u něho a pokračovaly úvalem, zvaným Úvoz, mezi Hradem a Strahovem dosti prudce k dolní části nynější Vlašské ulice a Tržištěm k vltavským brodům. Vnitřní úvoz Chotkovy silnice byl prokopán až v 17. století (za Valdštejna). Prvotní jihoseverní směr cesty z původního podhradí přes Tržiště zůstal zachován v nynější Karmelitské ulici, opatrně míjející strmé stráně i zaplavované území. Ještě jižněji od pražského podhradí podle Vltavy se táhla „utěšená rovina“, doslova „inter montem Petrinum et ripam fluvii Vltavie in loco campestri plano et ameno“ („mezi horou Petřínem a břehem Vltavy na místě polním, rovném a utěšeném“, píše se ve Zbraslavské kronice k roku 1297); v Karlově době se poloha protahovala až ke Zlíchovu. Roku 1297 se na ní konala slavná korunovační hostina krále Václava II. Jinak byla využívána zemědělsky; stával zde poplužní dvůr zvaný Břeh P. Marie.

Od zmíněného vyústění strahovského úvozu v místech nynějšího Mánesova mostu navazoval brod valentinský a málo jižněji brod jánský. Hlavně dokud nebývalo vltavských jezů, (tj. před 13. stoletím), lidé řeku přecházeli zvláště v suchém období poměrně pohodlně i s těžkými náklady především na severu, mezi nynějšími Holešovicemi a Karlínem, nejvíce. Ano přes tato poměrně mělká ramena ve velikém ohbí Vltavy lidé přecházeli Vltavu nejdříve, již v dobách před vznikem pražského osídlení (tj. před založením Pražského hradu); ostatně máme to potvrzeno expanzí českého kmene k ústí Jizery do Labe (Staré Boleslavi) ještě počátkem 10. století. Tudy se přebrodili i vojáci knížete Svatopluka z Moravy v září r. 1105, král Jan Lucemburský r. 1319 a ještě Zikmundovo vojsko r. 1420. Od všech vltavských brodů hlavně od druhého tisíciletí vznikaly cesty východními směry, opět větveně. Ve srovnání se staršími cestami na západní straně byla výstavba komunikací v zaplavovaném území pravobřežním podstatně obtížnější: Vyžadovala zpevňování zprvu asi dřevěnými koly a břevny, potom tvrdším stavivem z opuky, břidlic a křemene. Něco z toho napovídá podnes jméno Týna v původním významu pojmenování dvorce chráněného dřevěnými ploty, otýněného (zatímco starší Pražský hrad i mladší Vyšehrad byly přece budovány aspoň částečně z kamene). Od té doby, kdy Čechové pojali záměr budovat proti Pražskému hradu kromě bezprostředního podhradí také zavltavské město, k vzájemné ochraně a symbióze, tehdy si tu český člověk předsevzal největší antropogenní úkol vlasti: Počínajíc zpevňováním labilních základů pobřeží a tvarováním reliéfu příštího městiště činil tak lépe, než vytvořila příroda, ano proti jejím silám, zvláště vodním. Také na pravém břehu řeky prvotně vznikaly ulice v bezpečné vzdálenosti od tehdejšího nízkého pobřeží. Tzv. *Královská cesta* — snad již knížecího zárodku — směřovala od králova dvora (u nynější Prašné brány) ulicí Celetnou k Rynečku a areálem dnešního Klementina k brodu a potom mostu (Juditinu, Karlovu); odtud navíc odbočovaly další ulice k jihu (Čarek s. 53—54). Nejdříve, ale ovšem až v druhém tisíciletí, se jmenují Via publica, aspoň částečně totožná s tzv. vicus Visegradensis v r. 1115; poslední oddělovala pražské statky od statků kladrubského kláštera (Opatovic).

První pokolení osídlenců pražského území musela odstraňovat nevalné porosty až pouhé lužní porostliny právě pravobřežní a ostrovní. Na vyvýšeném levém břehu bývala půda vyprahlá přibližně tak, jakou můžeme vidět podnes na Dívčích hradech či na Babě; přesto se Pražský hrad chlubí tisem prý tisíciletým. Na pravém břehu mohly být porostliny hustější, ale také nevalné. O Vyšehradě víme, že jej v 10. a 11. století nazývali Chrasten, byl tedy porostlý ně-

jakým chrastím, nízkým porostem. A na severu tekoucí Rokytkta zavlažovávala pouhé rokytí. Jestli se Dívín (Dívčí hrady) má zvat Dubín podle stromů, nebyly by ty dubiny valně vzrostlé, spíše jen ojedinelé. K stavbám užívali Pražané lepšího stavebního dříví z jihočeských lesů, kde ho bývalo dostatek; proto ten rozkvět vorarění.

Specifickým znakem geohistorie pražského území je vytváření *ostrovů* a jejich splývání s pobřežím, později uprostřed vodního toku. Zeměpisné hledisko musí být kontrolováno kritickým pohledem historickým, časového vývoje a suprapozic. Už v geologických dobách položil tok jisté základy o hodně pozdějšího, středověkého Starého Města; určitě uprostřed řečiště ostrovy nebyly. Geohistorická tendence k zakládání a narůstání vltavských ostrovů pokračovala. Ještě počátkem středověku se Vltava mohla rozlévat několika zálivy do východního pobřeží, za vysokých povodní jakoby chtěla připamatovat pradávny vznik staroměstského městiště z ostrovů pronikáním do mělkých ulic; a ukládala další naplaveniny. Na tuto činnost přírody navazoval tedy člověk od druhého tisíciletí, ale v obraně proti rozmarům neklidné řeky snažil se Vltavu spoutat do pevnějších břehů. Když Staropražané začali zvolna břehy zvyšovat, nutili tím Vltavu k tomu, aby ukládala své nánosy uprostřed svého řečiště; navíc to podpořilo vzduť řeky (od 13. století).

Nynější vltavské ostrovy jsou různého vzniku, z různého času a s různým dotvářením lidí. V severním meandru ostrovy vznikaly jednoduše polyhlyblivými říčními rameny, a časem mohly narůstat skutečnými naplaveninami. Tak dva zdejší ostrovy, *Libeňský* a *Holešovický*, byly — znovu nebo poprvé — spojeny v nové době s pobřežím (zní to jako dovětek vznikání staroměstského městiště). Jen ostrov uprostřed řeky, původu vskutku náplavního, zůstal osamoceným, býval to největší vltavský *Velký ostrov*; od 17. století mu říkávali *Velké Benátky* a od konce téhož století je nazýván podle loveckých her *Štvanice*. Jižně a snad i později vzniklý ostrov býval jmenován v 16. století *Horní* nebo *Vodní dvůr*, potom i *Malý ostrov* nebo i *Malé Benátky* (v 18. století), nyní také podle her *Štřelecký ostrov*. Nyní *Slovanský ostrov* (Žofín) vznikl teprve koncem 16. století; ještě počátkem následujícího století býval sotva poloviční, neboť do nynější podoby narostl nejvíce za povodně r. 1784. Pod staroměstským jezem vznikla část *Kampy*; první bývala oddělena od levého pobřeží jenom mlýnským náhonem, ale povodně náhon rozšířily v říční rameno (Čertovka). Také při pravém břehu se usadil ostrůvek, který byl spojen s pobřežím výstavbou křížovnického kláštera. Původně *Maltský*, potom *Židovský* (nyní *Dětský*) ostrov vznikl průběhem 17. století, byl uměle spojen s jiným ostrůvkem. Ze zaniklých ostrůvků víme o takové souši v řece přímo pod Hradčany; před půltisíciletím tam stával kostelík s osadou. Také Botič naplaval ostrov, který zanikl připojením k pobřeží; což naznačuje, že Botič býval vodami bohatší, mocnější. (Ulicemi města Prahy, s. 74—76.)

Vltavské *pobřeží* bylo dotvářeno teprve v nové a nejnovější době. Staroměstské pobřeží od nynějšího Národního divadla ke Karlovu mostu bylo zvýšeno v letech 1841—1845; jeho jižnější pokračování r. 1904, přičemž vzalo zasvě davné Podskalí s Výtoní. Tehdy také proražena výšehradská skála tunelem a další nábreží k jihu bylo vyvýšeno. Podobně bylo zvedáno levé nábreží. Jenom spodní pásy navigace bezprostředně při řece připomínají původní úroveň vltavských břehů; ojedinelé i některé historické stavby (například gotický klášter bl. Anežky České na Františku nebo renesanční dům na Výtoni u železničního mostu).

Typicky protáhlé vršky a strže museli Pražané od středověku vyrovnávat vzhůru. Proto otevírali pokud možno nablízku staveníšť *kamenné lomy* a hloubili výkopy pro výrobu *cihel*. V počtci Vltavy se nacházely hojné písky, šterk a hlíny; i vápno bylo nedaleko. Král Jan Lucemburský r. 1328 a 1331 udělil Pražanům (jimi se tenkrát rozumějí jen Staroměstští) právo do jedné míle v okolí lámat kámen a vápno na stavbu domů a dláždění ulic. Středověké cihelny uvnitř Prahy zpracovávaly naplavené i sprášové půdy v místech Cihelné ulice a na Újezdě. K stavbě gotického opevnění Prahy zvl. na Petříně se použilo hojných sutí tamního kamene. Také mezi Strahovem a Bilou horou, kolem Břevnova bohaté lomy produkovaly *opuku* k stavbám pražských domů hradních a malostránských. V Dejvicích „Na skalce“ býval lom drabovského *křemence*, v Šárce a ve Vokovicích vystupují osecko-kváňské *břidlice* šárecké, nezdůrazňující ně-

kolikero cihelen. Na Červeném vrchu dokonce kutávali *železnou rudu* (krevel; odtud pomístní název). Ne-li dříve, tedy kolem r. 1600 byly otevírány zdroje *cihlářské hlíny* na Smichově k stavbám renesančních letohrádků, jejichž jména slyšíme v místopisu. Ještě jižněji v Košířích a kolem Vidoule byly dobývány *drabovské křemence* s vložkami brádic a křidové pískovce, takže tu záhy vznikaly další lomy. *Vápencové lomy* dávného původu jsou také v Hlubočepích. U Slivence jsou zbytky jam, z nichž kopávali perucké jíly ke keramickému zpracovávání, patrně již novějšímu. Slivenecký *mramor* byl velice hledán, používalo se ho i k výzdobě barokních kostelů a pražských paláců. Již od středověku byly lámány světlešedé bránické vápence; nechybíme, když předpokládáme, že už od vrcholného středověku a dříve používali k výstavbě Prahy také lochkovských a radotínských vápenců. »Pasta di Praga« byla vyvážena až do Itálie. Inundační území postrádalo takových zdrojů tvrdého staviva. Aspoň částečně snad používali křemenců z Vítkova, na vzdáleném severovýchodě a později u Ďáblic a Ládví vznikly cihelny; zužitkovávaly rozpukanou světlešedou spraš. Tu otvírali také hlinišťe, čerpače z nich spraše; až u Troje otevřeli pískovnu v lysolajské terase „Na Šutce“ (Bouček).

K doplnění geomorfologického obrazu Prahy v 10. století by patřilo retušovat mnohé pozdější nápadné *odkopy*, pokud o nich víme. Vzpomeňme z 20. století výstavby Penzijního ústavu (nyní palác ROH) na Žižkově, bankovní budovy (nyní Státní banky) na Václavském náměstí, železničního tunelu vinohradského z 20. i 19. století a vůbec železničních těles zvláště pod Vítkovem, výstavby nádražních prostor a budov, dříve také výpadoých silnic, ulic a stálých úprav náměstí.

Geomorfni a antropogenní změny prozrazují také *závady*, jež se objevují na velkých stavbách pražských. Např. sprašové hlíny se snadno stlačují. V Královské zahradě tzv. Míčovna, když dočasně sloužila za sklad větších zásob uhlí a dříví, se začala sesedat, ačkoliv stála již přes čtyři století (Záruba, s. 35—36). Tím spíše to platí o novodobých násypch pobřežních; kupř. na pravém pobřeží u železničního mostu v Podskalí vysoké domy klesají a trhají se.

4. Raně feudální výstavba slovansko-románského hradu s podhradím

Obdivované Hradčany neudivovaly před jedenácti stoletími vůbec, neboť tenkrát se zde rýsoval téměř holý hřbet vybíhající od západu k rýze Vltavy; byl zakončen snižujícím se zašpicatěným skalním ostrohem s opyšem. Geologicky pochází hradčanský masív ze zahořanských vrstev. Od západního (strahovského) úvalu doznívá k severovýchodu několik terénních vln, strží a roklí se sutěmi. I když se zde naleznou ojedinele předhistorické památky kulturní, eo ipso neprokazují existenci osídlení ani významného, ani plynule předcházejícího naší metropol. *Praha nenavazovala ani na ně ani na jiná předhistorická sídla*, třeba zeměpisně nedaleká (kdysi se myslvalo na Vyšehrad, nověji na Šárku či jiné okolí Pražského hradu nesporně mladšího); „nikde na Pražském hradě nebyly při výzkumech odkryty starší památky než z konce 9. století“ (po Guthovi posledně opakoval Borkovský, s. 45).

Ovšemže Praha nebyla založena jednorázovým aktem, kněžnou Libuší, jak prvně vymýšlel autor legendy *Diffundente sole*. Podobným omylem Kosmovým byla založena pověst, že Pražský hrad postavili v hustém lese na Sviní hoře [„ve hvozďe leží místo... a k vlnám Vltavy sahá. Toto místo na severní straně pevně chrání hlubokým údolím potok Brusnice, na jižním pak boku hora velmi skalnatá, jež od skal se jmenuje Petřín, převyšuje okolí. Hora pak toho místa se skrucuje na způsob delfína, mořského vepře, směrem k řečené řece...“ podle překladu od Hrdiny]; nevěříme ani dalším rozvitým pověstem, jež shrnuli Hájek, Stránský a naposledy Jirásek a Vančura.

Dobře v X. a i XI. století ještě nebyla kladena otázka prvotního sídla českých vévodů před jejich usídlením v Praze. Byla tvořena umělá domněnka o bájných sídlech prvních knížat, Krokově, Libušině, Vyšehradě, a to počínaje Kosmou. Pro jeho dobu je příznačné, že Kosmas cítil mladší původ hradu i města Prahy a že se snažil o vysvětlení její předchůdkyně. Neváživ a vědomě neužívav pramenů věrohodnějších, totiž psaných legend, uchýlil se k pověstem snad již za něho tradovaným, ale nepřesným i nedávným, a zvláště se dal svěst primitivními výklady místních jmen k smělému pojetí politických počátků českého lidu. Přesto naznačil, že v českém pravěku bývalo významných knížecích hradů několik, mimo Krokov, Tetín a Libušín udává Kosmas také

Děvín, založený podle Kosmy výslovně až po Libušině smrti, a ještě později vystaven proti němu Vyšehrad. Založení Prahy věstila ovšem Libuše — podle Kosmy — z Libušína, vzdáleného „terdenis stadiis“, tedy nikoliv z Vyšehradu, který v té době (za Libuše) podle Kosmy ještě vůbec nestával. O přesídlení Přemysla Oráče na pražský hrad autor nikde zřetelně nemluví. Prahu považuje za hlavní sídlo nejen doby své, ale určitě v době Boleslava I.; památné střevíce Přemyslovy byly za něho chovány na Vyšehradě, ale (původní) Kosmas ještě nikde o něm nepíše jako o knížecím sídle starobylym (tj. přibližně před r. 1000). Tzv. Dalimil však předpokládá existenci Děvína a Vyšehradu již za Přemysla Oráče a za Libuše, ale přesto nepřikládá Vyšehradu zvláštní význam sídelního hradu. Kosmas i tzv. Dalimil považovali Vyšehrad za mladší sídlo, proto podle Dalimila sídlila Libuše na svém dvoře Libušině, nikoliv na Vyšehradě.

Teprve z druhé poloviny 14. století, z doby Karla IV. pochází myšlenka, že předchůdcem hradu Prahy jako ústředního sídla českých vévodů býval Vyšehrad. Náměty k tomu skýtali již dřívější letopisci, ale rozvedl je a hotovou pověst zřetelně vyslovil poprvé teprve Příbík z Radenína řečený Pulkava (kolem r. 1375). Z předešlé tradice přijal Krokovo sídlení u Zbečna, také podání o Libušině založení Prahy, ale toto přesídlení a věštba nestaly se — podle Pulkavy — z Libušína. Pulkavovi ve 14. století se zřejmě jevil prostý Libušin sídlem asi osamělým, nevelkolepým, určitě nevěrohodným; a proto zakládá pověst opačnou, že totiž Libuše založila, sídlila a pohřbena byla na Libici u Labe (později slavníkovské; prvky k své domněnce Pulkava vynašel již v Dalimilovi). Zbaviv se tak nepohodlného Libušína, Pulkava nad hlasy kronik a legend dal na sebe působit více živou a domněle starobylou mohutností tehdejšího Vyšehradu, opředěného pověstmi o Přemyslových střevících a jinými zvláštnostmi tohoto hradu, byť novějšími. Těmito pohnutkami přibližně veden Pulkava vypravuje, že Libušiným sídlem býval Vyšehrad, že sem za ní přijel Přemysl a že se odtud ujal vlády; ano podle Pulkavy Libuše prorokuje slávu příští Prahy z tohoto Vyšehradu, vzdáleného zcela kosmovsky „ter denis stadiis“, přeloženo „třicet honův“. Prostě Pulkava místo Kosmovy domněnky přesídlování knížat v hrady Krokov-Libušín-Praha zvolil si přijatelnější Krokov-Vyšehrad-Praha; přitom však opomněl, že z Kosmy jednoduše opsal také stejně velký počet honů pro vzdálenost Libušín-Praha jako Vyšehrad-Praha. I Hájkovi v 16. století se líbila Pulkavova pověst o sídelním Vyšehradu a proto vypravuje, že z Budče kníže přesídlil na Vyšehrad (r. 683), a odtud pak již vedla známá cesta přímo na hrad Prahu (r. 717 popříp. r. 723). Podle Hájka změnila by česká knížata svá ústřední sídla velice lehce, krátce po sobě a z pouhých osobních zálib. Libušinu už nevěřil ani Hájek, byl přesvědčen Pulkavou. Podle něho věští Libuše slávu Prahy sice z Vyšehradu, ale její vzdálenost Hájek vtipně proti Pulkavovi zkracuje o polovinu, na patnáct honů; Hájek tedy promyslil Kosmovu kroniku lépe než Pulkava. (Davídek, 1945, s. 35—37, 39—40.)

Nejdříve od druhé poloviny 9. století lidé českého kmene začali přizpůsobovat přírodní útvar a polohu — opodál dávných brodů přes vltavský meandr, na vyvýšeném hřbetu — vhodně pro lidská obývání obranná a strážní. Vybírali sutě, onde proti nejméně chráněné straně západní, nejpřístupnější, prokopali další příkop, jinde a jindy zavedli nerovné plochy. Z Kosmovy kroniky víme o kopečku *Žiži*, pohanském to obětišti života, jaké známe na hradech jiných Slovanů západních (srbskou *Žič*, nyní Zeitz v Sasku); stával na ní kamenný stolec, do něhož usedával český kníže při uvádění ve vládu (takový stolec se dochoval na korutanském sídelním hradě Gospa Sveta). Investiturní obřad se konával na pražském hradě až do 13. století. Posvátný stolec stával pravděpodobně na nynějším svatojiřském náměstí, mezi románskými kostely sv. Jiří a sv. Víta. Snad šlo o malou vyvýšeninu, která byla později snadno srovnána do té roviny, která se jen mírně nyní svažuje k opyši a k tzv. Vinici sv. Václava. Z této špice a ostrohu vedla cesta, zvaná od středověku starou; vedla po hraně Letné nebo níže k Vltavě, v obou případech ovšem k brodům.

Podle přírodního tvaru *prvotní hrad Praha býval malý*, což samo o sobě je příznačné pro mladší dobu hradištní; měl protáhlý půdorys, chráněný na severu strmým údolím potoka Brusnice (nyní zde Jelení příkop) a na jihu povlovnějšími svahy k Vltavě. Hrad měřil přibližně nadél 270 m a našir asi 80 m. Na západě v místech nynějšího III. nádvoří se naskytovala k výstavbě hradního opevnění jenom krátká přírodní průrva, otevřená trychtýřovitě k jihu; proto ji budovatelé

prvotního hradu prodloužili hloubením ve skalní příkop a souběžně navršili val. Nejisté zbytky tohoto prvotního nebo málo pozdějšího západního valu i s branou byly objeveny pod (pozdějším) knížecím palácem (Fiala). Knižecí palác, zprvu jistě jenom dřevěný, stával v místech pozdějšího kamenného hradu, tj. pod nynějším Vladislavským sálem. Kolem stávaly dřevěné chýše knížecí družiny a služebnictva; zbytky se našly v rokli a na jejím jihozápadním svahu (Prokeš, s. 46—47). V 10. století byl areál hradu rozšiřován, průrvy a sníženiny byly zarovnávány; navíc hlavně na jižní a východní straně zúžujícího se hřbetu byly naváženy další valy a zpevňovány na kamenných základech i jádrech s trámovými výztuhami, zasypávanými jílovitou zeminou; odtud zahrady „Na valech“. Podobnou stavební techniku známe ze starších hradišť; například z Budče. Celkem trvalo vícero století, než se zdvihla úroveň všech nádvoří o 5 m i výše a do jisté míry byl terén vyrovnán.

S rozvojem hradu v souvislosti s jeho vzrůstající funkcí v 10. století se větvily i komunikace k němu či od něho. V hlavní cesty se vyvíjely zmíněná „stará cesta“, směřující původně od Letné či od Velkého a dalších ostrovů ve Vltavě (nyní Štvanice) a jiná cesta po jihovýchodních svazích hradního hřbetu k nejstaršímu podhradí (suburbium Pragense); obě cesty mířily k různým brodům přes Vltavu. Nejdříve, asi koncem 9. století stával na ostrohu „hlídkový srub jako strážní a obranný bod na cestě od Vltavy“ (Fiala, s. 3). Počátkem 10. století už byl hrad zřejmě rozšiřován v lépe chráněné knížecí sídlo; jeho funkce — jako všech předhistorických hradisek kmenových — jej určovala za obvyklé přechodné sídlo knížete s družinou, ale v 10. století se utvrzuje ve výlučné trvalé ústředí panovnícké moci. Navenek se tojevilo poměrně honosnými stavbami knížecích kostelů: prý již od Bořivoje I. ke cti P. Marie, určitě od Vratislava I. ke cti sv. Jiří, od sv. Václava ke cti sv. Víta; i přenesením těla zavražděné kněžny Ludmily (r. 925), potom i jejího syna (r. 935), záhy obou kanonizovaných. A konečně i hlavně zřízení biskupského stolce v Praze r. 973 dotvrdilo metropolitní význam Pražského hradu. O pozdějším vzniku biskupského sídla zde svědčí i půdorys sídelního hradu: Biskupovo sídlo bylo přistavěno od původního knížecího hradu směrem na západ, takže teprve dodatečně bylo vtaženo do rozšířeného hradního prostoru.

Stupňování funkce Pražského hradu a tím také zvyšování jeho obranyschopnosti bylo podmiňováno a provázeno zdokonalováním stavební techniky. Kníže Břetislav I. r. 1050 provedl mezi nynějším I. a II. nádvořím až k Černé věži výstavbu úplně nových hradních zdí, vysokých 9 m, se sklepy a s dřevěnými pavlačemi. Zápasy Přemyslovců o moc podněcovaly k důmyslnějšímu opevňování Pražského hradu, jen v menší míře také jeho podhradí. Kníže *Soběslav I. v r. 1135 podstatně přestavěl dosavadní dřevěné hradiště výslovně dílem vlášským v hrad s branami, věžemi, na jižní straně s pilíři a věžicemi vysunutými vně. Soběslavův Pražský hrad i s biskupským sídlem byl obehnan kamennými hradbami, dlouhými 435 m a širokými 70 až 140 m, tedy lichoběžníkového půdorysu. Hradní brány byly vysunuty na západě v místa tzv. Bašty, jako na východním opyši. Knižecí falc stávala jižně od Jiříského náměstí, měřila 48 m, s kaplí Všech svatých 65 m. Další oboustranné opevnění hradu zvelebil král Václav I. r. 1241 z obav před Tatary, a král Přemysl II. Tehdy již byla hradní plocha ustálena v nynější rozsah (tj. až po Matyášovu bránu); v tomto rozsahu vyhořel r. 1541. V novověku byly zastavovány hlavně západní části hradního arcálu, v tereziánské době byly zasypávány příkopy hradu románského a gotického, který se tím stával více barokním zámkem.*

Pražský hrad se stal již koncem tisíciletí ústředím celé, rozšířené země České

a českého státu. Tomu odpovídal rozvoj sídlení také kolem Hradu a ještě výrazněji *pod Pražským hradem* k Vltavě. Před Hradem mohly vznikat jenom pomocné stavby, časem snad pro hradní služebnictvo čili „hradčany“ (osada Hradčany byla založena právně až r. 1320); starší původ Pohořelce není prokazatelný. Stačí vzpomenout vévodské Budče a pod ní kovářů v Kovarech, abychom byli oprávněni k dohadu o obdobném usídlení hradních řemeslníků počínajíc kováři právě pod Hradem, blíže u Vltavy. To naznačuje, že stavebním zárodkem se mohla stát bezprostředně pod Hradem položená osada s několika rotundami raněfeudálních patrocinií (sv. Václava, Michala, Ondřeje, Martina), kolem skromné tržní ulice; z ní totiž pokračovala cesta na severovýchod k vltavským brodům i na jih podél řeky. Vedle řemeslníků se tu časem zabydlovali i obchodníci, zprvu jen karavanní, pak domácí kupci a někde opodál i Židé. Neboť již v druhé polovině 10. století podhradí pod Prahou, přejímající i její jméno (suburbium Pragensense), sloulo jako mezinárodní tržiště; ve shodě s politickými zájmy té doby obchodovalo se více na východ i sever, až po zlomu tisíciletí se tyto směry orientovaly více k jihu a západu (odrazilo se to i v diferenciaci pražských Židů). Významným znakem raněfeudálního podhradí pražského býval tenkrát knížecí dvorec; později, jak již víme (od r. 1187), k němu přibyl i dvorec pražského biskupa, ustupujícího před světským knížetem. Česko-románské suburbium Pragensense mívalo vlastní čtyři brány: Na potoce Brusce, u pozdějšího čp. 37 (u Zeleňého jelena), u čp. 57 a v Kajetánské ulici Černou branku (Sommer I, s. 7).

Levobřežní osídlení pod hradem Prahou pokračovalo v severojižní ose poměrně rychle ve století 10. i později. Zmíněné prvotní tržiště bezprostředně pod Hradem bylo brzy posunuto k jihu v nynější ulici tak nazývanou (Tržiště). Podhradní osada se rozrostla za krále Vladislava II. výstavbou premonstrátského kláštera na Strahově (r. 1142) s osadou Pohořelec a komendy maltských rytířů, obsahující 51 domů v osadě s příznačným jménem netknuté přírody, Trávník, u paty Juditina mostu, pod samostatnou jurisdikcí [od r. 1169], právě vedle zmíněného biskupova dvorce; poslední vyhořel r. 1291 a byl potom restaurován i se zahradou. Teprve r. 1257 král Přemysl II., vyhnav domácí obyvatelstvo z osad kolem podhradních kostelíků, právně založil zde kolem náměstí s kostelem sv. Mikuláše Nové neboli Menší Město pražské (místní jména diferencují je od pravobřežního Starého čili Většího Města pražského). Potom byly upevněny také jeho staronové hradby s branami zvláště Újezdskou a Strahovskou. Nejvíce se podhradí rozebíhalo k Vltavě, chráněno i ohrožováno právě touto řekou, na jihu vodotečí z křídových útvarů od Strahova, na severu Brusnicí a na západě straněmi své hlavní záštity, Pražského hradu. Osídlení pokračovalo i za hradbami: stará osada Obora, na jihu Nebovidy a Újezd, na severu Písek a Rybáře. (Čarek, 1964, s. 81—82.) Gotické opevnění „hladovou“ zdí pochází až z poloviny 14. století.

Literatura

1. BORKOVSKÝ I.: Od počátků pravěkého osídlení k Praze slovanské. In: Dějiny Prahy. Praha 1964. Cit. s. 7—52.
2. BOUČEK B.: Geologické vycházky do pražského okolí. Praha 1961.
3. ČAREK J.: Praha v období raného i vrcholného feudalismu do roku 1341. In: Dějiny Prahy. Praha 1964. Cit. s. 53—100.
4. ČERMÁK J.: Údolí motolského potoka. Sborník České společnosti zeměvědné, r. 20, 1914, s. 74—83. S odkazem na „Průvodce ku geologické a morfologické exkurzi IV. sekce V. sjezdu českých přírodopytčů a lékařů v Praze 1914“ 1913.
5. DAVÍDEK V.: Vévodská Budeč. Slaný 1945.
6. DĚDINA V.: Půda Prahy. In: Jak rostla Praha. Praha 1939.

7. FIALA K.: Hrad Pražský v době románské. In Časopis Společnosti přátel starožitností, 41 (1933): 105—118, s 1 plánem. Cit. zvl. otisk.
8. LÍBAL D. — PÍŠA V.: Příspěvek k poznání půdorysného vývoje historického jádra Prahy v období raného feudalismu. In: Ochrana památek 1. Praha 1958. Cit. s. 19—25.
9. Prameny dějin českých, díl IV. Zbraslavská kronika (vyd. Josef Emler). V Praze 1884.
10. PROKEŠ J.: Dějiny Prahy. Praha 1948.
11. SCHALLER J.: Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag. I.—IV. Prag 1794—1796.
12. Ulicemi města Prahy od 14. století do dneška. Praha 1958.
13. ZÁRUBA Q.: Geologický podklad a základové poměry vnitřní Prahy. Praha 1948.

DIE GEOGRAPHIE PRAGS BIS ZUM ROMANISCHEN AUFBAU DER PRAGER BURG

1. *Die ursprünglichen hydrogeologischen, anthropo-archäologischen und geo-topographischen Grundlagen.* — Die Grundumrisse des Prager Talbeckens bildeten sich erst in der Terziärformation. Der mächtigste geographische Faktor, der Fluss Vltava (Moldau), vermindert in seinem südnördlichen Laufe seine Agresivität im Unterwaschen besonders des linken Ufers (unter dem jetzigen Berg Letná- „Sommerberg“) und legt die Anschwemmungen bei dem rechten Ufer und im nördlichen Meander. Unter inländischer Schichtenlinie 200 Meter Seehöhe kann man keine Spuren nach der Kulturtätigkeit des in der Stein- und Metallzeit lebenden Menschen finden; die Vltava bedrohte den Menschen am meisten in den Seichten des rechten Ufers. Erst in der Latènkultur stieg der keltische Mensch, der mit dem Feuer als Schmied arbeitete, zum Gewässer hinab. Die schotterartige Unterlage der hiesigen Ablagerungen und auch die ovalen Formierungen der Straßen in der Prager Altstadt bezeugen den jungen Ursprung der Sitze auf dem rechten Ufer der Vltava, die hier die Menschensitze stets bedrohte; siehe die einstigen Buchten im Raume des jetzigen Nationaltheaters und des Kaffeehauses Vltava.

2. *Die geologisch-historische Hydrographie des Gebietes.* — Einst entsprang der Fluß Vltava bei Kamýk nad Vltavou. Ihr Flussbett auf dem jetzigen Prager Gebiet in der Quartärformation wandte sich mehr zum Nordosten; binnen der letzten vierten Eiszeit war dann das Flussbett voll Sand und Schotter; ihr jetziger Lauf ist anders (wie Záruba feststellte). Besonders vom Osten steigen die Terrassen langsam zum Fluss hinab, dessen Wasserfläche (rund 180 Meter Seehöhe) schon vorher schwankte. Die Menschen konnten hier bloss Furten, nicht Schwellen finden; erst später im Mittelalter erbauten sie Wasserwehre. Die Zuflüsse der Vltava sind nicht reichlich (von rechts ist es Botič, Rokytka, von links der Hlubočepý- und Sárkabach und zwischen ihnen der in die jetzige Kanalisation mündende Bach Brusnice). Im Kanalisationssystem gingen andere kleinere Wasserflüsse, auch die Brunnen des unterirdischen Gewässers unter; sie sind bemerkbar nur in den Flurnamen der Bäche, Bäder, Tümpel, Wasserpfützen und Seen. Aus den Wasserwerken der relativ grösste Rudolfsstollen entstand erst in der Neuzeit.

3. *Die geologisch-historische Morphologie des Gebietes.* — Das Alter des Felsens Vyšehrad schätzt man cca 300 Millionen Jahre. Die geologische Unterlage bilden hier überall Quarz, Schiefer und jüngere Schichten aus Schotter sand; diese jüngeren Schichten bezeugen auch den letzten Lauf des Baches Rokytka im Pleistozän. Die Furten über die Vltava öffneten hier das östlich liegende Gebiet. Im Mittelalter spricht man vom östlich orientierten königlichen Weg (vom königlichen Maierhof hinter Týn); älter war der Weg, der sich am rechten Ufer des Flusses von Vyšehrad nach Norden erstreckte (via publica). Die Flurnamen erinnern an manchen Waldbewuchs. Die Frühjahrswasserflut einigte die Inseln mit dem Ufer oder umgekehrt (die Uberschwemmungen legten neue Inseln an oder vergrösserten die alten). Beide Ufer waren in den folgenden Jahrhunderten absichtlich erhöht. Im Prager Gebiet gewann der Mensch nicht nur Lehm (Ziegeleien), sondern auch härteres Gestein (der Büttelquarz in Košíře) und Kalkstein (Hlubočepý und deren Umgebung); „Marmor“ von Slivenec wurde zum gekünsteltesten Baumaterial und der Kalk »pasta di Praga« bis nach Italien ausgeführt.

4. *Der frühfeudale Aufbau der slawen-romanischen Burg mit ihrer Unterburg.* — Unabhängig von den vereinzelt Menschenspuren (nicht Sitzen) auf dem linken erhöhten Ufer oder abseits auf der erhöhten rechteuferigen Lage erst am Ende des 9. Jahrhunderts gelangen die Herrscher des tschechischen Stammes unter dem Berge Říp (Reif) zur Idee eine Grenzburg Praha zu gründen. Diese Burg sollte im Raume unter dem jetzigen Vladislauersaale den Uebergang oder die Furt über die Vltava östlich bewachen. Günstig führte hierher der alte Weg von Budeč und vom übrigen Gebiet unter dem Berg Říp. In die Burg Praha wurden schon im 10. Jahrhundert die Häuser der Fürsten, später auch der Bischöfe, die erstchristlichen Kirchen und Klöster eingebaut; im 11. Jahrhundert zu Zeiten des Fürsten Soběslav I. wurde die kleine Burg nach ausgesprochener welscher (romanischer) Art (*more Romano*) in eine feste Burg umgebaut. Unter der romanischen Burg an den Abhängen zum Fluß entwickelte sich auch die Prager Unterburg zwischen 4 Toren; später vergrößerte sie sich südlich um den jetzigen Marktplatz (Tržiště) und entstanden hier weitere Ortschaften; aus diesen Zeiten überlebten bisher die ursprünglichen Naturflurnamen, z. B.: Obora (Tiergarten), Trávník (Grasplatz), Písek (Sand), Rybáře (Fischern), weiter Nebovidy, Újezd u. ä.